

JUHANI VÄHÄMÄKI

Uudet osaajat

PIKKUKUNNAN KUNNANLÄÄKÄRI tai insinööri kuuluu aina samaan säätyyn kuin suuren keskussairaalan kirurgi tai teollisuuslaitoksen insinööri. Vanhempiemme ihanne! Sen sijaan moni nykyinen osaaja, konsultti tai freelancer ei kykene kertomaan edes lapsilleen, mitä ihmettä hän tekee työkseen, vaikka hänellä olisi useampikin korkeakoulututkinto. Tutkinto ei kerro mitään työn sisällöstä eikä työssä tarvittavista taidoista. Kuinka ihmeessä osaajamme työ voisi olla yhteiskunnallisesti arvostettua, jos hän itse ei edes tiedä, mitä tekee?

1900-luvun alkupuolen amerikkalaiset antoivat kysymykseen käytännöllisen ja realistisen vastauksen: rikastu ja tule kuuluisaksi. Jos et voi näyttää, että sinulla on hyppysissäsi jokin erityinen taito ja diplomin takaama ammattikunta, olet markkinoiden armoilla. Sinun on tehtävä itse itsesi.

Siksi menestymisen pakko ja darwinistinen selviytymisen ideologia muovaavat nykyisten osaajien ammattietiikan. Kyse ei ole mistään yleisestä älyllisen työn ongelmasta sen enempää kuin moraalisesta ongelmasta, vaan erityisestä uusien itsenäisten ammattien ongelmasta.

Yrityksessä palkkatyötä tekevällä asiantuntijalla ei ole samoja yhteiskunnallisen arvostuksen saamisen ongelmia kuin freelancerilla tai konsultilla. Hän on töissä ja se riittää. Hänen tulonsa on periaatteessa taattu kustakin yksittäisestä suorituksesta riippumatta. Hänen uransa kulkee todennäköisesti tiettyä ennalta viitotettua polkua yrityksen sisällä. Uhat varsinaiselle työsuoritukselle tulevat joko ulkoa markkinoilta tai henkilökohtaisesta elämästä, niin kauan kuin asiantuntija vain hoitaa hommansa.

ESI-ISINÄ KONSULTIT JA TEKNOKRAATIT

Uuden osaajamme riskit ovat toisenlaisia, koska menestyksen etiikka on myös kiihoke, joka näyttää menestyksen mahdollisuuden yhteisenä, jokaisen saavutettavissa olevana – kunhan sitä vain haluaa riittävästi ja sille omistaa sielunsa ja ruumiinsa. Ennen kaikkea on näytettävä ”uskonsa” menestykseen julkisesti. Vain menestyksen etiikka yhdistää muuten toisiaan vastaan kilpailevia osaajia, erilaisia freelancereita ja konsultteja. Se on kangastus, joka vakuuttaa janoisen tutkijan, taiteilijan tai konsultin siitä, että ihminen on luontojaan kilpailuhenkinen niin bisneksessä kuin arjessa ja sen ihmissuhteissa, seksuaalisista suorituksista alkaen.

Uuden osaamisen ja konsultoinnin sekä freelancer-työn juuret johtavat luokattoman yhteiskunnan ideologian kahteen haaraan. 1900-luvun alun Yhdysvalloissa haluttiin kynsin hampain eroon vanhan mantereen luokkayhteiskunnasta. Oli rakennettava keskiluokan kansakunta ilman aristokraatteja ja proletareja. Väline siihen oli osaamiseen ja kykyihin perustuva ”professionalismin kulttuuri”. Samoihin aikoihin nuorena Neuvostoliitossa rakennettiin yhteiskuntaa ilman luokkavastakohtia ja siihen tarvittiin neutraalia asiantuntijuutta. Yhdyvalloissa näyttämölle astui *konsultti*, bolsevistisella Venäjällä *teknokraatti*. Siinä uusien osaajiemme esi-isät.

KOKO ELÄMÄ ON VIRKA

Osaajien ja erilaisten tietotyöläisten työssä yksilöllinen suoritus ja kyky kilpailla taiteen, tieteen ja tiedonvälityksen avautuvilla uusilla markkinoilla on täysin erottamatonta työn yhteiskunnallisesta arvostuksesta.

Työstä tulee kohonneen statuksen paikka, kun se nähdään kekseliäänä, luovana ja riskialttiina seikkailuna ääriolosuhteissa, joissa jokainen kantaa vastuuta itsestään ja omasta selviytymisestään. Tämä asenne suorastaan vaatii ottamaan riskejä, koska vain se, joka uskaltaa riskeerata, ansaitsee toisten kunnioituksen ja arvostuksen. Tämä individualistinen ja meritokraattinen ilmasto arvostaa vain niitä, jotka reagoivat välittömästi, suunnittelematta toimintaansa yksityiskohtaisesti, ja jotka takertumalla itseensä ja kuvitelmaan omista kyvyistään ryntäävät intoa puhkuen yhteiskunnalliseen epävarmuuteen ja satunnaisesti vaihteleviin tilaisuuksiin. Riskeeraaminen merkitsee heille sitä, että he ovat mukana, sisällä taistelemassa ja kilvoittelemassa mahdollisesta tunnustuksesta. Jos ei uskalla tai osaa riskeerata, on pihalla ja tuomittu kadotukseen.

Uudet ammatit, ”professiot” ja professionalismismi ovat juuriltaan myös uskonnollinen ilmiö. Niiden juuret ovat syvällä keskiaikaisten luostareiden käytännöissä. Luostarin yhteiselämälle luonteenomainen elämän ajallinen jaksottelu pyhitti munkin koko elämän *viraksi*, työksi, joka pienimmissäkin yksityiskohdissaan ylisti Jumalan kunniaa ja pyhitti siten koko elämän. Työn ja elämän toisiinsa sekoittuminen teki työstä kultin, jota harjoitettiin vailla lepoa ja armoa. Nykyisinkään ei riitä, että tekee työnsä, vaan siitä on saatava tunnustus, tultava tunnustetuksi ja tunnustettava laittavansa työhön koko elämänsä.

UUDET OSAAJAT ERKAANTUIVAT ELITISMISTÄ

Perinteisen suojatun ammatin harjoittaja (tutkija yliopistossa, ”etabloitunut” taiteilija tai journalisti) katsoo nenänvartaan pitikin uusia osajia, tietotyöläisiä, jotka eivät osaa tai tiedä mitään. Heille uudet osajat ovat lyhytjänteisiä ja moraalittomia palkkionmetsästäjiä, palkkasotureita, jotka ovat valmiita palvelemaan ketä tahansa herraa. He hyväksyvät herransa valinnat, yrittävät neuvoa tätä parhaan taitonsa mukaan muovaamaan valintojaan, mutta eivät koskaan kuvittele, että heillä olisi oikeus muuttaa niitä itse tai ajaa läpi omiaan.

Voi olla, että joku loukkaantuu, kun häntä kutsutaan moraalittomaksi palkkionmetsästäjäksi, mutta sanat kertovat loppujen lopuksi vain niiden lausujan

elitistisestä ja yhteiskunnallisesti suojatusta asemasta, jota yritetään ylläpitää muita leimaamalla. Tämä elitismi ja muiden ulossulkeminen on hallinnut *modernin professionalismmin* historiaa: oikeaa tiedettä tekee tieteilijöihin kuuluva, oikeaa taidetta taiteilijaseuraan kuuluva, oikeaa journalismia journalistiliittoon hyväksytyt. Uudet osaajat ja uudet tietotyöläiset syntyvät täysin päinvastaisesta mentaliteetistä. Heidän eetostaan eivät hallitse elitismi ja nurkkakuntaisuus.

1970-luvulla itsenäisen työn valinneita ajoivat eteenpäin vapauden ja tasa-arvoisuuden ajatukset, joiden taustalla olivat vaihtoehtokulttuurit ja käytännöllinen kapitalisminvastaisuus eikä instituutioihin, puolueisiin, lehtitaloihin, yliopistoihin tai taiteilijaseuroihin takertunut sisäsiisti ”kriittisyys”.

Pikemminkin liike oli pois instituutioista, pako kaupungeista itsenäiseen elämään. Pako tapahtui sen jälkeen, kun kapitalismista ja palkkatyöstä oli saatu kokemusta. Ei pelosta ennen sen kohtaamista, vaan kohtaamisen jälkeen tulevasta kokemuksesta. Uusille osaajille eettinen periaate on elimellinen osa työtä, eikä ole eroa elämän, eetoksen ja toimeentulon hankkimisen välillä. Tämä ero puolestaan loistaa vanhan professionaalien työssä: etiikan hän hoitaa vapaa-ajallaan – kirjoittaa radikaalin vasemmistotekstin Ytimeen, jos on toimittaja – kompensoiden sillä alitumistaan olemassa olevaan.

Osaajat synnyttäneen anarkistisen ja vapautteen pyrkivän näkemyksen ansiosta syntyivät *personal computer* ja internet. Pc oli informatiikan vastakulttuurin keksintö yhtä kaikki kuin paras *soft ware* on samoista lähteistä peräisin. Ne ovat syntyneet freelancereiden aloitteesta, eivät yliopistojen, yritysten, mediatalojen tai suurten teollisuuslaitosten. Vanha taiteilija-toimittaja-tutkija-ideologia on konservatiivista, eikä se suosi uuden keksimistä, vaan keskittyy vanhan kehyksen pönkittämiseen. Nykyisen tietotyöläisen horisontti on paljon laajempi ja paljon avoimempi. Tieto on hänelle keino ja väline tulon saamiseen. Siksi on pelkkää ajanhukkaa kinata, onko hän todellinen taiteilija, tutkija tai toimittaja, moraaliton palkkionmetsästäjä vai herrasmies.

Toisaalta osaajat ovat meritokratian illuusion kylästämiä, ja meritokratia on tietotyöläiselle kenties pahin ansa: kiitokset ja kohteliaisuus eivät maksa mi-

tään. Jo 1970-luvulla oli selvää, että älyllinen työ tulee kurjistumaan niin tulojen kuin työsuhteiden näkökulmasta. Mutta yksinkertainen kurjistumisteoria ja ajatukset älyllisen työn proletarisoitumisesta eivät enää riitä. Monet asiat ovat muuttuneet, koska kurjistuminen on koskettanut myös ennalta arvaamattomia asioita, joiden joukossa on myös itse työläisen mielentila, hänen mentaliteetinsä. Uudelle osaajalle, tietotyöläiselle, markkinat eivät ole pelkästään jotain annettua, vaan jotakin jonka hän luo ja keksii. Siksi ”markkinat”, joilla myydään itseä ja omia kykyjään, ovat hänelle paikka yhteiskunnalliselle arvotukselle. Näin tietotyöläisten ja ”uuden keskiluokan” hakema arvostus kyvykkyydestä, heidän pyrkimyksensä näkyvyyteen taide- ja tiedemarkkinoilla, kompensoi heidän surkeaa palkkaansa ja työolosuhteiden epävarmuutta. Juuri tämä yhteiskunnallisen arvostuksen pakko näyttäisi kahlehtivan uudet professionaalit ja tietotyöläiset olemassa olevaan järjestykseen samaan tapaan kuin kulutus ja kulutustavarat sitoivat perinteisen työväenluokan sitä alistavaan ja riistävään järjestelmään.

TOISIN AJATTELEMINEN ON RISKI

Uusilla osaajilla ei ole suoraviivaista, ennakoitujen aikomusten mukaisesti kulkevaa kouluttautumisuraa. Päinvastoin, heidän ”uransa” muistuttaa pikemminkin humalaisen horjahtelevaa kävelyä, jossa tukea on haettu milloin mistäkin käsiin käyvästä. Tämä erilaisten koulutusten, tutkintojen, työtehtävien ja ihmissuhteiden kautta kulkenut horjahtelu on antanut heille tuntuman ja kokemuksen nykyisen työn maaperästä eri muotoineen. Heillä ei ole tietoja, jotka sopisivat vain tarkasti määriteltyyn ammattiin ja sen tilaan. He elävät pikemminkin suhteilla toisiin kaltaisiinsa kuin erityistaidoillaan ja kyvyillään. Heidän auktoriteettinsa on peräisin markkinoilta, ei todistuksista, eikä heillä ole käyttöä vanhan professionalismin virkapuvulle, vaan se on pikemminkin este. Erottava tekijä vanhoista professionaaleista on toiminnan sosiaalinen muoto eikä erikoistuminen: huolimatta siitä, että toimintaan sisältyy vanhoja taitoja ja kykyjä, niitä käytetään uudella tavalla tai pikemminkin täysin uudessa ja erilaisessa ympäristössä kuin alun perin.

Mutta tämä on vain mitalin toinen puoli, näkökulma, joka jää kokonaisuudessaan ”markkinoiden”

ja ”kilpailun” sisään. Todellinen riskin ottaminen ja uskaltaminen eivät ole markkinoiden kohtaamisessa, vaan ajattelemisessa toisin. Uskallusta vaatii kieltäytyminen hallitsevasta mentaliteetista, kieltäytyminen markkinajohtajan ja menestyjien jäljittelystä. Todellinen vaara on uuden keksimisessä ja uuden luomisessa markkinoiden ja olemassa olevien instituutioiden ulkopuolella. On oltava outo, joku joka ajattelee oudosti, ei pelkästään vastaan, vaan pikemminkin ohi tai yli tai ali, joku joka on – Nietzscheä mukaillen – epäajanmukainen.

Kekseliäisyys, innovatiivisuus, uskallus ja luovuus voivat muodostua vain taidosta vähentää vaaran ja uhkien odottamattomuutta. Uuden itsenäisen professionaalien, tietotyöläisten, on kyettävä arvioimaan työnsä riskit; sen uhkat ja vaarat eivät voi olla absoluuttisia. Hän ei voi vain hypätä tyhjään, lyödä vetoa tai lotota elämällään. Hänellä on oltava joitain kriiteerejä toimintansa arvioimiseen. ”Toisin” ajattelemisen ei merkitse pelkkää kieltämistä, välien rikkomista ”tilaajaan”, vaan keinojen keksimistä tämän pakottamiseksi parempiin työehtoihin. Toisin ajattelemisen ei merkitse voimista huonommin, vaan tunnetta itsenäisyydestä, oman työn ja työolosuhteiden hallintaa, vaikka taloudellinen voimasuhde näyttäisi toivottoman epäsuhtaiselta.

Vaarojen ja uhkien arviointiin riittää oma pää, mutta vaaroilta suojautumiseen tarvitaan samankaltaisessa tilanteessa elävien yhdistymistä.

Juhani Vähämäki
VTT, dosentti, kirjailija